

ARISTOTELES

Ethica Nicomachea

**Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door
Charles Hupperts en Bartel Poortman**

INHOUD

Woord vooraf	7
Inleiding	9
I. Hoofdzaken van het leven en werk van Aristoteles	9
II. De filosofie van Aristoteles	17
III. Ethica	53
Selecte bibliografie	72
Ethica Nicomachea	77
Boek I Het laatste doel van het menselijk handelen en het hoogste goed: geluk	79
Boek II Het optimaal functioneren in moreel opzicht: deugd	101
Boek III Verantwoordelijkheid voor het handelen; de deugden moed en gematigdheid	116
Boek IV Andere deugden die met de emoties te maken hebben	141
Boek V Rechtvaardigheid	163
Boek VI Het optimaal functioneren in intellectueel opzicht	188
Boek VII Zelfbeheersing en gebrek aan zelfbeheersing; genot	205
Boek VIII Vriendschap	232
Boek IX Vriendschap (vervolg)	255
Boek X Bespreking van genot; de uiteindelijke opvatting van geluk	277
Toelichting	301
De tekst	402
Index	404
Index Griekse termen	416

INLEIDING

I. HOOFDZAKEN VAN HET LEVEN EN WERK VAN ARISTOTELES

1. Leven

Aristoteles werd geboren in het jaar 384 voor Christus in het stadje Stagira, dat op het schiereiland Chalcidice ligt in het noorden van Griekenland. Over zijn jeugd is weinig bekend. Zijn vader, Nicomachus, stamde af van een oud geslacht van geneesheren en was zelf lijfarts van Amyntas III, de koning van Macedonië. Nicomachus stierf vroeg, zodat Aristoteles onder het voogdij-schap van zijn oom Proxenus kwam te staan. Toen Aristoteles zeventien jaar oud was, vertrok hij naar Athene, waarschijnlijk met de bedoeling zich verder te ontwikkelen. Hij ging studeren aan de Academie van Plato. Deze filosoof was in zijn tijd een beroemdheid. Van alle uithoeken van de Griekse wereld trok zijn school leerlingen aan. In principe was de Academie een religieus-culturele vereniging, een *thiasos* genaamd. De school was gewijd aan de *Mousai*, de beschermvrouwen van de algemene ontwikkeling, en was gelegen buiten de stadsmuren in een lommerrijke omgeving op het terrein van een gymnasium, een open plaats waar sport werd bedreven. Dus geestelijke ontwikkeling werd gecombineerd met lichamelijke training. Het ging waarschijnlijk om dagonderwijs, dat wil zeggen: de studenten woonden in de stad, maar kwamen voor de training of voor het onderricht naar het gymnasium. Wel was er sprake van gemeenschappelijke maaltijden, *sussitia*. Het onderwijs bestond voor een deel uit een soort hoorcolleges, die ook voor een breder publiek toegankelijk waren, en voor een deel uit discussies in kleinere groepen. De opleiding aan dit instituut was nogal theoretisch georiënteerd en vakken als wiskunde en astronomie vormden de kern van het curriculum. Boven de ingang van de Academie stond dan ook de spreuk te lezen: 'niemand zonder meetkundige scholing mag hier binnenkomen'.

Aristoteles moet een briljante en kritische leerling zijn geweest. Tijdens deze periode maakt hij grondig kennis met de filosofie van Plato, maar ook met die van de Presocraten, van de sofisten en van Socrates, die in 399 terecht was gesteld. Na enkele jaren had Aristoteles al verscheidene publikaties op zijn naam staan en werd hij ingeschakeld bij het onderwijs. Hij stond bekend om zijn scherpe kritiek op belangrijke punten van de leer van zijn meester.

Na de dood van Plato in 347, toen de leiding van de school in handen van Speusippus, een neef van Plato, kwam, verliet Aristoteles Athene. Het is onzeker waarom, maar meestal wordt zijn vertrek uit Athene in verband gebracht met politieke ontwikkelingen. Toen Philippus van Macedonië de stad Olynthus, die hulp had gezocht bij Athene, veroverd en verwoest had, won in Athene de anti-Macedonische partij veld, die door Demosthenes werd aangevoerd. Aristoteles was geen Atheens burger en de situatie werd waarschijnlijk voor hem met zijn Macedonische achtergrond en connecties gevaarlijk. Op uitnodiging van een vroegere medestudent, Hermias, die op dat moment tiran was van Atarneus en Assus in Mysië, een streek in Klein-Azië, begaf hij zich naar Assus. Hermias had daar een Platonische kring om zich heen verzameld, waarvan Aristoteles drie jaar lang deel uitmaakte. Hier trouwde hij met Hermias' nicht Pythias, bij wie hij een dochter kreeg. In 344 stak Aristoteles over naar Mytilene op Lesbos. Daar ontmoette hij Theophrastus, die zijn beroemdste leerling zou worden. Het is overigens waarschijnlijk dat Aristoteles zich tijdens zijn verblijf in Assus en in Mytilene vooral met biologische onderzoeken heeft beziggehouden.

In 343 werd hij door Philippus uitgenodigd om naar het Macedonische hof in Pella te komen om 'tutor' te worden van diens dertienjarige zoon Alexander. Helaas weten we weinig af van Aristoteles' verblijf in Pella en zijn contact met Alexander. Tevergeefs hebben mensen geprobeerd de Aristotelische invloed op Alexander te reconstrueren aan de hand van Alexanders bliksemcarrière. Ook in Aristoteles' politieke werken vinden we niets dat verwijst naar zijn omgang met de troonopvolger van het Macedonische huis. Het verblijf in Pella duurde niet erg lang. Waarschijnlijk in 340, toen Alexander gedurende de veldtocht van zijn vader tegen Byzantium regent werd, vestigde Aristoteles zich voor korte tijd in Stagira en keerde vervolgens in 335 naar Athene terug. De Academie bloeide onder de leiding van Xenocrates. Maar Aristoteles gaf er de voorkeur aan zelf een school te stichten. Hij huurde aan de noordoostkant van de stad een gymnasium, het zogenaamde *Lukeion*, dat gewijd was aan Apollo *Lukeios*, de beschermer tegen wolven. Gewoonlijk wordt deze school het Lyceum genoemd of ook wel de *Peripatos*, de Wandelgang. Deze laatste naam kreeg de school pas na de dood van Aristoteles. De leden werden de *Peripatetici*, 'de rondwandelen- den', genoemd, maar dat deze naam erop zou wijzen dat er al wandelend onderwijs werd gegeven, berust op een misvatting. Bovendien werden colleges doorgaans in een zuilenhal, die de gymnasia omgaf, gehouden. De naam duidt dus niet op een speciaal karakter van het Aristotelische onderwijs. 's Ochtends behandelde Aristoteles de meer 'technische', abstracte onder-

delen voor kleinere kring, terwijl hij 's middags voordrachten gaf voor een groter publiek. Hij hield zich naast het geven van deze colleges en lezingen, ook bezig met onderzoek op zeer uiteenlopende gebieden. Hij legde materiaalverzamelingen aan op het terrein van de biologie ter bevordering van de studie der planten en dieren, maar hij bracht ook talrijke gegevens bijeen voor de beschrijving van bijvoorbeeld 158 staatsinrichtingen. Hij bestuurde archieven, zoals die van de Olympische Spelen en bouwde zelf een bibliotheek op. Het *Lukeion* was dus naast een onderwijsinstituut ook een plaats voor research. Op veel gebieden was nog nooit onderzoek verricht en Aristoteles was, zeker op het terrein van de biologie, een ware pionier.

Waarschijnlijk in deze jaren stierf zijn vrouw Pythias. Aristoteles kreeg daarna een verhouding met de vrijgelatene Herpyllis, die hem een zoon schonk, Nicomachus genaamd. Zij bleef waarschijnlijk tot zijn dood bij hem. Het nieuws van de dood van Alexander de Grote in 323 deed in Athene de anti-Macedonische gevoelens weer opleven en Aristoteles werd aangeklaagd wegens zijn contacten met het Macedonische hof. De aanklacht luidde: gebrek aan respect in religieuze aangelegenheden (*asebeia*). Aristoteles verliet Athene op tijd om, naar wordt verteld, de Atheners een tweede vergrijp tegen de filosofie te besparen. Hij vluchtte naar Chalcis, de geboorteplaats van zijn moeder, waar hij binnen het jaar in 322 op de leeftijd van drieënzestig jaar aan een ziekte overleed.

2. Werk

Diogenes Laërtius, een auteur uit de eerste helft van de derde eeuw na Christus, die een biografisch werk heeft geschreven over een groot aantal Griekse filosofen, somt een reusachtige lijst van boeken op die Aristoteles geschreven zou hebben. De lijst telt 150 titels verspreid over 550 boeken. Deze aantallen zijn omstreden, maar ze maken in ieder geval duidelijk dat Aristoteles over een ongelooflijk groot aantal onderwerpen heeft geschreven. Wij bezitten van het oorspronkelijke corpus zo'n dertig werken, die in moderne druk ca. 2000 bladzijden beslaan. Het is opvallend dat de overgeleverde werken de belangrijkste aspecten van zijn filosofische belangstelling weergeven en we mogen ervan uitgaan dat het totaal aan teksten dat tot onze beschikking staat, ons een goed beeld geeft van Aristoteles' filosofie.

Hoe is ons corpus tot stand gekomen? Hierover bestaat in de oudheid een eigenaardig verhaal. Theophrastus, Aristoteles' opvolger als hoofd van het Lyceum, erfde ook de bibliotheek, die na zijn dood weer overging op Neleus,

BOEK I

HET LAATSTE DOEL VAN HET MENSELIJK HANDELEN EN HET HOOGSTE GOED: GELUK

1. Doelgerichtheid van het menselijk handelen en de hiërarchie van de doelen

1. Alle kunst, elke kunde, ieder onderzoek en evenzo iedere handeling en ieder bewust streven is, naar men aanneemt, op een bepaald goed gericht;¹ daarom heeft men wel met recht gezegd, dat het goede datgene is waarop alles is gericht.² Er blijkt zich echter tussen de respectieve doelen een verschil voor te doen. 2. Want sommige doelen zijn activiteiten, andere zijn daarvan onderscheiden resultaten.³ In die gevallen, waarin doelen het resultaat zijn van handelingen, zijn de resultaten van nature beter dan de activiteiten. 3. Aangezien er talrijke handelingen, vakken en vormen van wetenschap zijn, zijn ook de doelen talrijk:⁴ het doel van de geneeskunde is gezondheid, dat van de scheepsbouw een schip, dat van de militaire strategie de overwinning, dat van het beheer van het huishouden welvaart.⁵ 4. Al dergelijke vakken vallen onder één discipline; zo vallen bijvoorbeeld het maken van het hoofdstel en alle andere vakken die zich bezighouden met het tuig van paarden, onder de rijkunst, terwijl deze en iedere militaire handeling weer ressorteren onder de militaire strategie en op dezelfde wijze weer andere onder andere. Bij al dergelijke vakken nu zijn de doelen van de overkoepelende vakken verkieslijker dan al degene die daaronder ressorteren. 5. Immers ook de laatstgenoemde doelen worden omwille van die eerstgenoemde nagestreefd. Het maakt geen enkel verschil of de activiteiten zelf de doelen van de handelingen zijn of iets anders als resultaat ervan, zoals bij de bovengenoemde wetenschappen.

2. Het uiteindelijke doel van het menselijk handelen ressorteert onder de 'politieke' wetenschap

1. Als er dan een doel is van de dingen die we doen, dat we om zichzelf willen en al de andere doelen omwille daarvan, en als we niet alles weer omwille van een ander doel kiezen (want op die manier gaat het door tot in het oneindige, met het gevolg dat het verlangen geen inhoud kan hebben en

wel loos moet zijn), is het duidelijk, dat dit het goede en wel het hoogste goed moet zijn. 2. Is de kennis hiervan niet van doorslaggevend belang juist voor ons leven en kunnen we niet datgene wat nodig is om dat doel te realiseren, eerder bereiken, net als boogschutters, die een doelwit hebben?⁶

3. Als dat zo is, moeten we proberen althans in grote lijnen te omschrijven, wat het goede eigenlijk is en onder welke wetenschap of discipline het ressorteert.

4. Men zal het er wel mee eens zijn dat dit onder de belangrijkste ressorteert, dat wil zeggen de wetenschap die bij uitstek overkoepelend is. 5. En het is duidelijk dat de ‘politieke’ wetenschap van dien aard is.⁷ 6. Zij schrijft immers voor welke wetenschappen er in de steden beoefend moeten worden, wat voor soort wetenschappen iedere groep van burgers moet leren en in welke mate. We zien dat zelfs de disciplines die het meest in aanzien staan, zoals de militaire strategie, het beheer van het huishouden en de retorica, daaronder ressorteren.⁸

7. Aangezien zij de overige wetenschappen gebruikt en bovendien bij de wet bepaalt wat mensen moeten doen en laten, zal haar doel wel die van de andere omvatten. Dus dit doel moet wel het goede voor de mens zijn. 8. Want ook al is dit voor een individu hetzelfde als voor een stadstaat, het is duidelijk dat het bereiken en ook het behoud van het goede van de stadstaat in ieder geval belangrijker en volkomener zijn. Men moet immers tevreden zijn als dit zelfs maar voor één individu wordt gerealiseerd, maar als het gebeurt voor een volk of stadstaten is het mooier en goddelijker.⁹ 9. Welnu, ons onderzoek is daarop gericht en is dus in zekere zin ‘politieke’ wetenschap.

3. De ‘politieke’ wetenschap is geen exacte wetenschap

1. Onze bespreking zal toereikend zijn, als zij de precisie heeft die bij het betreffende onderwerp past. Nauwkeurigheid moeten we namelijk niet in gelijke mate in alle discussies nastreven, zoals dat ook niet gebeurt bij de producten van het handwerk.¹⁰

2. Over de moreel juiste en rechtvaardige handelingen,¹¹ die de ‘politieke’ wetenschap onderzoekt, bestaan zo veel verschil van mening en onzekerheid, dat ze de indruk kunnen wekken alleen bij conventie en niet van nature te bestaan.¹²

3. Een vergelijkbare onzekerheid bestaat ook over de goede dingen, omdat hieruit voor velen nadelige gevolgen voortkomen. Want er zijn uit het verleden voorbeelden bekend van mensen die aan rijkdom te gronde zijn gegaan, terwijl voor anderen moed hun ondergang is geweest.

4. Als we over dergelijke onderwerpen en vanuit dergelijke premissen spreken, moeten we dus tevreden zijn met een globale, schetsmatige presentatie van de waarheid:¹³ als we namelijk spreken over dingen die over het algemeen waar zijn en vanuit dergelijke premissen, moeten we tevreden zijn, als ook de conclusies dit karakter hebben. In dezelfde geest moet men daarom ook ieder van mijn uitspraken opvatten. Want het is eigen aan een ontwikkeld man in iedere klasse van dingen die mate van precisie na te streven die de aard van het onderwerp toelaat. Want het is duidelijk even onredelijk om van een wiskundige te accepteren, dat hij in termen van waarschijnlijkheid redeneert als van een retoricus strikte bewijzen te eisen.¹⁴

5. Nu is het zo dat iedereen een juist oordeel heeft over wat hij weet en dat goed kan beoordelen. Wie in een bepaald onderwerp ontwikkeld is, heeft dus over dit bepaalde onderwerp een juist oordeel en wie op alle gebieden ontwikkeld is, heeft in het algemeen een juist oordeel. Daarom zijn jongeren niet geschikt als student van de ‘politieke’ wetenschap. Want zij hebben geen ervaring met de handelingen in het leven, terwijl deze juist het uitgangspunt voor de discussies vormen en het onderwerp hiervan zijn.

6. En bovendien zijn de jongeren geneigd zich door hun emoties te laten leiden en daarom zal hun studie doeleloos en nutteloos zijn, aangezien het doel van deze studie niet kennis, maar handeling is. 7. En het maakt geen enkel verschil of ze jong zijn in leeftijd of jeugdig van karakter; want hun tekortschieten heeft niet met tijd te maken, maar is te wijten aan het feit dat zij zich in hun leven en bij elk afzonderlijk streven door emoties laten leiden.

Dergelijke mensen putten namelijk uit hun kennis geen voordeel, net zomin als zij die zich niet weten te beheersen. Maar voor hen die zich in hun streven en handelen door een rationeel beginsel laten leiden, zal kennis op dit gebied wel een grote winst betekenen.¹⁵

8. Al deze opmerkingen over de student, over de soort van argumentatie die men moet verwachten, en over wat we ons voornemen te onderzoeken moeten als inleiding volstaan.

4. Het hoogste goed is geluk. Verschillende opvattingen van wat geluk is

1. Laten we de draad weer oppakken. Aangezien alle kennis en bewust streven zich op een bepaald goed richten, moeten we bespreken wat het is waarop, volgens ons, de ‘politieke’ wetenschap gericht is; dat wil zeggen: wat het allerhoogste goed is dat door handelen gerealiseerd kan worden.

2. Welnu, de meesten zijn het over de naam wel zo ongeveer eens: zowel